

Historia som teleologi? Ett annat perspektiv på unionen Sverige-Norge¹

Bo Stråth

European University Institute
San Domenico di Fiesole
bo.strath@iue.it

Abstract

The union between Sweden and Norway was established in 1814 as a consequence of royal conquest in the wake of the European turbulence of the Napoleonic wars, and was liquidated peacefully in 1905 after a Norwegian proclamation and subsequent negotiations. The peaceful liquidation after negotiation came about after a decision which in Norway was described as the King's abdication and in Sweden as a Norwegian coup d'état. There is a century later a shimmer of self-evidence over this peaceful liquidation in 1905. However, against the backdrop of the widely different opinions about how and why the union was liquidated, this view of self-evidence can be questioned. Swedish historiography has to a very small degree dealt with the union, as if its destiny was a stain on a proud national history and has therefore circumvented it in a kind of bypass operation. In Norwegian historiography much more attention has been paid to the union. The break-up from the union has been seen as a confirmation of the Norwegian nation in a view on history where 1905 was pre-programmed already in 1814. Many even date the independence to 1905, despite the fact that already from 1814 onwards it was a union between two autonomous states. The image has been mediated of a teleological development, of a predetermined history of destiny. In the Norwegian case this destiny means a *Sonderweg* determined by external forces but with 17 May (the day of the adoption of the Constitution in 1814) rather than 14 January (the day of the Kiel Peace in 1814) and 7 June (the day of the Norwegian proclamation of the liquidation of the union in 1905) (as well as 8 May 1945) as milestones on a road which despite the external pressure at the end was staked out by the inherent

force of the Norwegian people. There is a lack of a coherent macro historical perspective, which does not teleologically try to inscribe 1905 in the earlier history of the union, a perspective which tries to pay attention to the openness and the alternatives in the development from 1814 onwards, instead of going backwards from 1905 and searching for confirmation of what really happened also necessarily had to happen. The article argues for such a perspective.

Keywords: Union Sweden-Norway, 1905, 1814, history and teleology, nationalism, democracy, Norwegian independence

Problemet och tesen

Historiska förklaringar av samhällsprocesser har en teleologisk tendens. Utvecklingen ses som driven mot ett aristoteliskt *telos*, ett mål, som definieras *ex post* med vetskap om vad som hände. I sökandet efter förklaringar till varför x eller y hände går historikern bakåt och ser i det förflutna det han vill se, faktorer som talar för att x eller y senare skulle inträffa. När en lista av relevanta faktorer gjorts gör man helt om och beskriver en orsakskedja med riktning framåt av en utveckling på räls mot ett utstakat mål. Ansvaret för utstakningen (utöver historikern själv) varierar. Det kan vara enstaka aktörer eller det kan vara Historien eller Ekonomin ("Marknaden") eller det kan som hos Hegel vara Förnuftet. Alternativen i det förflutna försvinner i analysen av samhällsprocesser. Insikten i vår egen tid om hur oviss och full av alternativ framtiden är borde rimligen också gälla för framtiden i det förflutna. Denna artikel är ett argument för att öppenheten och möjligheterna – liksom tillkortakommandena – genom politiskt gestaltande måste återinföras i historiska analyser.

Historieskrivningen om unionen mellan Sverige och Norge har närmast idealtypiskt följt en teleologisk metodologi. Vad som hände 1905 har härletts som en nödvändighet ur vad som hände 1814.

Utgångspunkter

Unionen mellan Sverige och Norge kom till 1814 som en följd av kunglig erövringspolitik i spåren av Napoleonkrigens europeiska turbulens och den upplöstes 1905 genom fredlig avveckling. Den fredliga avvecklingen efter

förhandling kom till efter en situation som i Norge beskrevs som kunglig abdikation och i Sverige som en norsk statskupp. Det vilar hundra år efter 1905 något självklart över den fredliga avvecklingen, men mot bakgrund av samtidens så vitt skilda uppfattningar om hur och varför unionen störtade samman kan eftervärldens syn ifrågasättas.

Unionens officiella namn De Förenade rikena Sverige och Norge, i plural till skillnad från den brittiska singularen United Kingdom, utgjordes som namnet säger av två självständiga riken med varsin kung, en svensk och en norsk, som emellertid var en och samme person. Unionen mellan Sverige och Norge handlade om hur man skulle förena union med nation, konstitution och, mot 1800-talets slut, krav på demokrati. Detta var främst kungens problem, eftersom han var unionens sammanhållande band. Den röda tråden genom unionens historia är frågan om i vad mån han lyckades i denna sin uppgift. Frågan komplicerades av att han som sammanhållande kraft inte var en utan två. Han var inte formellt unionens kung, även om han ofta kallades så, utan Sveriges kung och Norges kung. Den definition av kungamakten som låg i denna förfinade distinktion framtvungade ekvilibristiska akter och spagatövningar, vilka lätt ledde till kunglig personlighetsklyvning.

Till sin hjälp för att överbygga kungamakten separation mellan två kronor hade regenten det sammansatta svensk-norska eller norsk-svenska statsrådet, en gemensam regering för gemensamma ärenden. Här fanns embryot till en unionsregering i mer egentlig mening, ett embryo som emellertid aldrig förverkligades. Under 1800-talets förskjutning från kungamakt mot folkmakt slets regeringarna och det sammansatta statsrådet mellan två principer och två maktcentra: den konstitutionella kungamakten och den parlamentariska folkmakten, varvid den närmare definitionen av såväl kungamakt som folkmakt var djupt omstridd. I den kampen slets till slut det sammansatta statsrådet sönder och stärktes förbundsstaternas regeringar och folkrepresentationer.

Konflikten mellan den konstitutionella kungamakten och den parlamentariska folkmakten kom under unionens sista årtionden mycket att handla om makten över utrikespolitiken. Det var ett område, där kungen allt sedan unionens tillkomst i såväl Sverige som Norge hade haft större grundlagsenlig makt än i andra frågor. Därför var det följdenligt att kampen för demokrati och parlamentarism kom att bli extra hård just där. Kampen handlade om den reella makten över frågor om krig och fred och utrikes- och utrikeshandelspolitik generellt.

Med kraven på demokrati nåddes unionens gränser. Några unionella institutioner för att möta vad som med dagens språkbruk alltmer uppfattades som ett demokratiskt underskott förmådde unionens båda parter aldrig utveckla. Kungen, och hans båda hov, stod närmast ensam som sammanhållande institution och krafterna som krävde politiska reformer blev honom övermäktiga. De demokratiska kraven kanaliserades mot nationella maktcentra och sprängde unionen. Detta är tesen i min bok *Union och demokrati*, som denna artikel bygger på. Tullstriden i Sverige under 1880-talet innebar en tydlig maktförskjutning mot riksdagen. Med protektionismens genombrott 1888 följde en aggressiv storsvensk nationalistisk retorik från de ultrakonservativa i första kammarens majoritetsparti. Det storsvenska språket radikaliserade den norska nationalismen. De två nationalistiska språken från de två parlamenten förstärkte varandra ömsesidigt i en ond cirkel.

Frågan är hur mot denna bakgrund utvecklingen under de 90 åren från krigisk erövring till fredlig avveckling skall förstås. Den svenska historieforskningen har i mycket liten grad berört unionen, ungefär som vore den en skamfläck på en stolt nationshistoria och har därför förbigått den i en sorts bypassoperation. I den norska historieskrivningen har unionen uppmärksammas desto mer. Uppbrottet från unionen ses som bekräftelsen av den norska nationen i en historiesyn där 1905 låg förprogrammerat redan 1814. Många daterar rentav självständigheten till 1905 trots att det redan från 1814 handlade om en union mellan två självständiga riken. Bilden förmedlas av en teleologisk utveckling, en förutbestämd ödeshistoria. I det norska fallet blir det en *Sonderweg* bestämd av krafter utifrån, men med 17 maj (snarare än 14 januari) 1814 och 7 juni 1905 (liksom 8 maj 1945) som punkter på en väg som trots det yttre trycket i sista hand utstakades av den inneboende styrkan hos det norska folket. Det saknas ett samlat makrohistoriskt perspektiv, som inte teleologiskt söker skriva in 1905 i unionens tidigare historia, ett perspektiv, som försöker uppmärksamma öppenheten och alternativen i utvecklingen från 1814 i stället för att gå bakåt från 1905 och söka bekräftelse på att det som faktiskt hände också måste hända.

Under senare år har kontrafaktiska frågeställningar vunnit anhängare inom historievetenskapen: "Vad hade hänt om inte...?" Sådana frågor är naturligtvis i grunden omöjliga att besvara, men de är icke desto mindre viktiga intellektuella redskap för att öppna ögonen för alternativa men ej realiserade händelseförlopp i historien. Historieskrivningen har en inneboende tendens att bekräfta det som hände på ett sådant sätt att det hände därför att

det måste hända. Utvecklingen beskrivs som förutbestämd, där på förhand uppställda mål förverkligas. Vad gäller den svensk-norska unionen har den norske historikern Ernst Sars närmast idealtypiska projiceringar i det avseendet haft många efterföljare. Vetskapen om vad som hände projiceras bakåt i en rak linje i sökandet efter faktorer som bestämde utvecklingen och sedan gör man helt om och följer linjen framåt. Utvecklingen ses som teleologisk, som på räls mot ett utstakat mål. I vårt fall handlar det om en förutbestämd utveckling mot unionens upplösning. Vår egen tids insikt att framtiden är om inte helt öppen, så dock med ett betydligt handlings spelrum och i väsentliga delar oförutsägbar, borde leda till insikten att detta öde har delats av tidigare generationer. Varken händelserna 1814 eller 1905 var naturgivna.

Vad var Carl Johans målsättning med unionen? Frågan kan vara en god utgångspunkt för en diskussion av det teleologiska problemet. Svaret på frågan antyder en öppenhet och en ambivalens i utvecklingen mycket mer än definitionen av ett mål och dess politiska förverkligande. Viktigare än de abstrakta målen för en värdering av teleologin är emellertid den konkreta politiken. De som tror på teleologin ger gärna historien konkreta aktörer såsom "folket" och liknande och dessa aktörer kan reagera på kungens handlande men knappast på hans tankar.

Vad gäller målsättningen kan man nämligen bara konstatera att Bernadotten var ambivalent och motsägelsefull. Det fanns inte ett i förväg utstakat mål utan flera konkurrerande. Den inbördes betoningen mellan dem växlade med omständigheterna. Ambivalensen var tydlig redan i freds-förhandlingarna i Kiel i januari 1814. Dels syftade han till integration. I brev till sonen Oscar talade han ännu i början av 1820-talet om *la fusion des deux peuples*, vad som i Norge gav upphov till amalgamationsteorin.² Dels ville han försäkra Norge dess fulla självständighet. Bakgrunden till detta andra synsätt var att han vid tiden för Kielfreden ännu hyste vissa förhoppningar om att bli Napoleons efterträdare i Frankrike och därför ville framstå som en upplyst och konstitutionell härskare som behandlade sina båda folk väl. Norge var i det synsättet ett självständigt folk och inte en krossad nation eller ett svenskt lydrike.

Vad gäller det konkreta handlandet och den faktiska politiken kan tiden från kronprinstiden och trontillträdet 1818 fram till mitten av 1830-talet ses som en kraftmätning med stortinget om dessa båda principer. De sakfrågor som konflikten handlade om var etableringen av en norsk riksbank och en norsk adel, de svenska ståthållarna samt, inte minst, en författningsreform.

Efter 1829 tillsattes inga svenska ståthållare. Efter det att de politiska positionerna vid mitten av 1830-talet hade klarats ut inträdde relativt harmoniska förhållanden mellan kungen och stortinget. I stället fick kungen alltmer problem med en radikal svensk opposition som i spåren av julirevolutionen 1830 krävde reformer. Ett utslag av de förbättrade relationerna mellan kungamakten och folkmakten i Norge var tillsättandet av den första unionskommittén (1839–1844) som utredde frågan om flaggor och riksvapen i de båda länderna samt skissade konturerna av en unionell representation.

Från 1840-talet inträdde ett allt närmare samarbete mellan de båda regeringarna i syfte att modernisera fysiska och intellektuella infrastrukturer. Frederik Stang, Georg Sibbern, Anton Martin Schweigaard i Norge och Johan August Gripenstedt och Louis De Geer i Sverige företrädde liberala framtidsoptimistiska utvecklingstankar där staten hade en tydlig roll. Ett unionellt politiskt mittfält uppstod. Regeringssamarbetet var en viktig integrationsfaktor. 1856 utreddes såväl en tullunion som en försvarsunion och 1865–1867 ett unionsparlament. Den representation som skisserades för detta unionsparlament utgick inte från folkmängd utan tanken var lika antal ledamöter från vart och ett av länderna. Här fanns alldeles uppenbart förutsättningar för en alternativ utveckling av unionen i riktning mot ökad integration, en tätare union med den tidens språk. En fjärde integrativ faktor var symboler i form av flagga, riksvapen och kungatitel och en femte lagsamarbete.

Under årtiondena omkring 1850 gjordes försök att intensifiera flera av dessa instrument för fördjupad integration. Försöken gjordes i en tid av växande samförstånd mellan de båda ländernas politiska eliter, där moderat-liberala krafter sökte åstadkomma politisk och ekonomisk modernisering.

Jens Arup Seip har beskrivit perioden 1840–1870 som den stora mellanperioden i unionens historia, en period av modernisering och statsbyggande med ämbetsmannastatens hegemoni som säker grund. Ämbetsmännen var Intelligensens moderniserare i akademien och i den statliga förvaltningen och politiken som samtidigt konservativt slog vakt om grundlagens garantier av den norska självständigheten inom unionens ram. Denna tid var sympatierna för unionen som störst i Norge. Två unionskommittéer (1839–1844 och 1865–1867) sökte modernisera unionens institutioner och symboler. Även om de till slut misslyckades att samla politisk enighet om institutionell expansion orsakad av det bestämda norska motståndet mot varje avsteg från unionen som ett mellanstatligt samlingsarrangemang, på grund av miss-

tänksamheten mot förändringar i riktning mot en förbundsstat, så består intrycket av en konsolidering för unionen och en balans mellan nations- och statsbyggande. Kopplingen av föreställningen om den norska nationen till skandinavismen vid 1840-talets mitt gjorde att unionen sågs i ett bättre ljus. 17 maj-firandet 1844 på 30-årsdagen av grundlovens tillkomst ordnades för första gången flaggtåg i Christiania med såväl svenska som norska flaggor sedan den första unionskommittén samma år löst den symbolladdade flaggfrågan.

Ämbetsmannastaten och dess planerande makt, som sökte beakta unionellt samförstånd, föll med vad Seip ser som det demokratiska genombrottet 1884 (Seip 1963). Francis Sejersted har på väsentliga punkter utvecklat och nyanserat Seips perspektiv. Han beskriver perioden med utgångspunkt i tesen om en framgångsrik rättsstat alltifrån 1814. Problemet 1814 var inte demokratin utan kungamaktens konstitutionella bindning på ett sådant sätt att politiken blev förutsägbar. Demokratibegreppet associerade vid den tiden snarast till pöbelvälde och massornas despoti. Med begreppet rättsstat som garanti för borgerliga rättigheter, blir även det faktum begripligt att de moderniserande ämbetsmännen, som konservativt slog vakt om rättsstaten, också knöt an till liberala ekonomiska teorier. Seip lyckades inte riktigt övertygande komma åt det förhållandet. I takt med teknologiska och sociala förändringar i syfte att modernisera och integrera protester skedde en positivisering – och politisering – av rätten från de naturrättsdoktriner som byggde upp rättstatsidéen. En princip som byggde på positiv rätt, och som fullt utbyggd blir den demokratiska välfärdsstaten, utvecklade en fruktbar spänning till visionen om rättsstaten. 1884 blir i Sejersteds tolkning inte ett lika dramatiskt avgörande systemskifte som i Seips schema med den plötsliga övergången från ämbetsmannastaten till den demokratiska staten. 1884 har såväl en förhistoria som en efterhistoria av gradvis skalömsning (Sejersted 2001:238-255). Denna skalömsning bestod i framväxten av den demokratiska positiva rätten.

Rune Slagstad har ytterligare utvecklat Sejersteds perspektiv med en tyngdpunkt på nations- och statsbyggarna som planerare och strategiska tänkare (Slagstad 1998).

Perioden 1840–1870 var den ”harmoniliberala” (Nilsson 2001 och 2003) och unionsvänliga perioden under norskt nations- och statsbyggande. Från omkring 1870 händer något med denna bild. Man kan nu tala om en utveckling av ett nationalistiskt språk som blir aggressivare och mer massba-

serat. Därmed blir kritiken av unionen allt mer nationalismens mål. Historikern Ernst Sars hörde till en grupp av akademiker och intellektuella som i slutet av 1860-talet formulerade denna nya nationalism mot unionen och skandinavismen i den form som kungarna försökte ge dem. Detta stadium med en ny sorts nationalism utvecklades gradvis fram till 1880-talet med statsrådsfrågan som en viktig mobiliserande faktor. En ytterligare upptrappning i mer direkt och polariserande polemik med den svenska nationalismen ägde rum under 1890-talet, när svensk nationalistisk retorik som nämnts blev aggressivare i spåren på omläggningen av den ekonomiska politiken till protektionism.

Förutsättningarna var egentliga goda för en fördjupad integration. Framgångarna i integrationspolitiken blev emellertid mycket begränsade. Man kan fråga sig varför. Marknadsreformen blev aldrig den tullunion som kungamakten syftade till utan stannade vid ett begränsat frihandelsområde med en konstruktion som föll samman efter 1880-talets strid i Sverige mellan frihandlare och protektionister i spåren av den långa ekonomiska depressionen sedan 1873. Planen på en integrerad militärmakt stannade vid ett försvarspolitiskt samarbete. Planerna på att utveckla politiska institutioner i riktning mot en unionsregering och ett unionsparlament stannade vid status quo: det sammansatta statsrådet som fanns redan från unionens början. Vad symbolerna beträffar höll den nya unionsflaggan från 1844 ungefär lika länge som mellanrikslagen, ett partiellt frihandelsarrangemang som införts vid mitten av 1820-talet och som sades upp av de svenska protektionisterna 1897. Protektionism och nationalism gick hand i hand.

Utrikespolitisk aktivism, ekonomisk kris och nationalism

Om statsförbund och förbundsstat, konfederation och federation, kan ses som två olika uttryck för integration med olika långt utvecklad integrationsgrad, så var den svensk-norska unionen efter Carl Johans inledande ambivalenta försök att lansera den s.k. amalgamasjonsprincipen aldrig allvarligt tänkt att gå längre än till ett statsförbund. (Dock fördes under och strax efter skandinavismens kulmination 1864 diskussioner i Det skandinaviske Selskab i Christiania som kunde tydas som mer långtgående ambitioner i det avseendet. Dessa diskussioner blev utgångspunkten för Ernst Sars generalattack 1867 och därefter var frågan definitivt avförd från dagordningen).

Vaksamheten var stor i Norge mot åtgärder som kunde uppfattas som ett steg i riktning mot en förbundsstat. Här fanns en misstänksamhet som samarbetsandan kring mitten av 1800-talet aldrig lyckades övervinna. Denna misstänksamhet fanns från unionens början. Även försök att gjuta statsförbundets institutioner fastare blev med denna grundläggande misstänksamhet problematiska.

Man kunde trots denna norska misstänksamhet från unionens början ha tänkt sig en alternativ utveckling mot ökat och intensifierat samarbete som en del av den samarbetsanda som regeringarna i båda länderna demonstrerade under 1850- och 1860-talen. Små steg i en sådan riktning behövde inte ha föregåtts av tankar på ödesmättade avgöranden kring en nationell existens eller som steg mot en förbundsstat, utan kunde ha setts som en utveckling mot ett pragmatiskt samarbete med skapande av effektiva institutioner här för. Hur skall man förstå att så ej blev fallet?

Den historiska ironin är att kungamakten, som ville en tätare integration och därför hade allt att vinna på en minskad misstänksamhet, tvärtom genom sin äventyrliga aktivistiska utrikespolitik efter 1848, särskilt under Krimkriget vid mitten av 1850-talet, ökade misstänksamheten hos en stark norsk opinion. Därmed snävade kungamakten in gränserna för den unionella integrationen i stället för att utvidga dem. Novembertraktaten under Krimkriget var till formen en neutralitetsdeklaration men till substansen tänkt som en språngbräda för ett krig mot Ryssland för Finlands återerövring. På 1860-talet tänkte sig Carl XV militärt stöd för Polen mot Ryssland och för Danmark i dess kamp mot Preussen. Betydelsen av den utrikespolitiska äventyrligheten mellan 1848 och 1864 när det gällde att motverka målet att minska norsk misstänksamhet och öka integrationsgraden i unionen är svår att överskatta. Det faktum att den kungliga politiken skedde i namn av skandinavisk samling ändrar inget i det avseendet. "Samlingen" utlöste endast misstänksamhet och centrifugala krafter.

Misstänksamheten i Norge var emellertid en misstänksamhet mot ökad integration, inte mot unionen som sådan. Den stora europeiska omvälvningen 1870-1871 ändrade – givet denna norska misstänksamhet – i grunden förutsättningarna för unionen. Tidigare hade unionen haft att förhålla sig till spänningen i den tidens öst-västkonflikt mellan Ryssland och Storbritannien. Carl Johans politik 1814 byggde på samförståndet mellan de båda makterna och när spänning uppstod mellan dem kring 1830 blev den svensk-norske kungens svar neutralitetsdeklarationen 1834. Hans försiktiga politik äventy-

rades av sonens och sonsonens aktivisme i söder och öster, vilket ökade den norska misstänksamheten. Med etablerandet av det tyska kejsardömet hade unionens utrikespolitik att förhålla sig till ännu en stormakt. Det var smärtsamt för Bernadotterna att erkänna det franska nederlaget, men snart nog utvecklade Oscar II en realpolitisk anpassning som underbyggdes av en kulturkonserverativ värdesyn. Tysk kulturkonserveratism skulle stabilisera de ökande svårigheterna för kungamakten. I själva verket ökade politiken den norska misstänksamheten och stärkte den opinionsmässiga anknytningen till Storbritannien i Norge. Unionens både länder utvecklade varsin värdeorienterad referenspunkt.

Det stora problemet var emellertid inte denna värdekonflikt utan den ekonomiska intressekonflikten som följde med den långvariga ekonomiska depression som utvecklades under 1870-talet och bestod in på 1890-talet. I spåren av den tyska reaktionen på krisen utvecklades från mitten av 1880-talet också i Sverige en stark protektionistisk opinion. Den stora tullstriden 1887–1888 var en katalysator. Första kammarens ultrakonservativa majoritet utvecklade ett storsvenskt nationalistiskt språk som hävdade svensk supremati inom unionen, vilket inte kunde utlösa annat än farhågor och motmobilisering i Norge. I början av 1890-talet svarade Venstre med knytnävspolitiken och ett knappast mindre nationalistiskt språk. Det politiska kravet var fullt likaberättigande vilket oundvikligen förde in den politiska kampen på utrikespolitikens område. Krav på egna norska konsulter och en norsk utrikesminister kolliderade med den svenska rättsuppfattningen. Faktiskt var utrikespolitiken ända sedan unionens grundande ett område där kungen hade större inflytande och där också den svenska regeringen hade större insyn och makt. Med protektionismens genombrott i Sverige uppstod i Norge tvivel på att de gemensamma konsulerna skulle tillvarata norska intressen och med kravet på norska särkonsulter följde frågan om deras förhållande till den svenske utrikesministern och följdkravet på en egen norsk utrikesminister. Ytterligare en komplicerande faktor var att unionen med Wilhelm II som tysk kejsare från 1890-talet kom under maktpolitisk press. Den tyske kejsaren krävde att Oscar II skulle uppträda resolut mot Norge samtidigt som han gjorde fullständigt klart att det skulle ske utan tysk militär hjälp. Den kulturkonserverativa referenspunkten från 1870-talet blev allt mer maktpolitisk.

Genom en serie återkommande kriser skedde på sikt en övergång från en kunglig utrikespolitik till en demokratiskt konstitutionell. Problemet för unionen var att den folkliga makten formulerades via norsk och svensk natio-

nalism, som börjat uttryckas i mer omedelbara politiska termer redan i samband med den kungliga aktivismen efter Krimkriget. De två nationalismerna bildade då genom skandinavismen ett mer komplext mönster och var mindre polariserade än de skulle komma att bli under 1890-talet. Fram mot sekelskiftet var den offentliga mediesfär där ideologierna formulerades både mer utbredd och tätare och nationalism en allt mer svårtämjd kraft. Kungarna hade drivit fram den och ridit på den under 1850- och 1860-talens Finlands- och Danmarksaktivism och dynastiska skandinavism. En viss stabilitet inträffade i skuggan av den tyska maktetableringen efter 1870, men liberalismens kris och protektionistisk politik från mitten av 1880-talet aktiverade åter det nationalistiska språket. Under 1890-talet förlorade kungen greppet över denna retorik. Han fick allt svårare att hålla isär distinktionen mellan norsk och svensk kung.

Nationalistisk retorik från höger i Sverige och från vänster i Norge förstärkte varandra i en negativ spiral och drog isär unionen.

Symbolspråket var laddat. På den utsökt väl valda dagen den 17 maj 1889 framförde den storsvenske ultrakonservative chefsideologen, uppsalaprofessorn Oscar Alin, sin famösa lydrikestes. Freden i Kiel hade på inget vis givit Norge den självständighet som landet hävdade att man hade. Bjørnstjerne Bjørnson valde en inte mindre symbolladdad dag för svaret. På hundraårsdagen av stormningen av Bastiljen krävde han full norsk självständighet eller ut ur unionen. Självständighet definierade han som egen norsk utrikesminister. 1891 svarade Venstres landsmöte på lydrikespolitiken med knytnävspolitiken.

Moderata krafter i Sverige sökte bromsa utvecklingen, men mittfältet från perioden 1840–1870 hade blivit mycket smalare. Utrikesministern Carl Lewenhaupt skissade ett förslag med norska särkonsuler under en gemensam svensk eller norsk utrikesminister. Tanken på en norsk utrikesminister i en svensk regering var tveklöst en stor innovation, men den blidkade inte Venstres krav på en egen norsk utrikesminister bredvid den svenske.

Lewenhaupts politik, som var ett allvarligt menat försök att komma ur den negativa spiralen, kallades för broderhanden. Den utsträckta handen mötte dock i det upphetsade tonläget ingen norsk hand och Lewenhaupt stod snart isolerad i en politisk återvändsgränd. 1895 manövrerades han bort från regeringen och efterträddes av den militante storsvensken Ludvig Douglas som ville ta till krafttag mot Norge för att få slut på vad han uppfattade som ohemula krav. Våren 1895 sade riksdagen upp mellanrikslagen och krävde revision av unionsfördragen.

Unionskris och räddningsförsök

Kriserna och spasmerarna kulminerade med det svenska krigshotet 1895. Den 17 maj på en dag som inte var vald av en tillfällighet höjde den svenska riksdagen krigskreditiven. Den 7 juni blåste de norska politikerna till reträtt. Man tog sikte på en samlade politik som permanent skulle lösa problemet med unionens sammanhållning. För ledande vänster- såväl som högerpolitiker och för norsk industri var det viktigt att få unionsgrälet ur världen ty det grälet absorberade alltför mycket energi från vad de bedömde som den all viktigare sociala frågan och kampen mot arbetarrörelsen. Unionella reformer först för att sedan stå samlade i kampen mot socialismen var parollen. En unionskommitté som arbetade mellan 1895 och 1898 lyckades inte hitta cirkelns kvadratur mellan svenska och norska nationalistiska språk. Den hamnade i en pattsituation, men hade lyckats få ned intensiteten i grälet och något avdramatisera problemet.

I modererande riktning verkade också bytet av utrikesminister 1899 då Ludvig Douglas avgick sedan hans ställning blivit ohållbar på grund av hans oförsönliga agerande i unionskonflikten och efterträddes av den moderate Alfred Lagerheim. Tendensen förstärktes när direkta förhandlingar mellan regeringarna försökte lösa upp pattsituationen från 1898. 1903 hade regeringsförhandlingarna, där särskilt Sigurd Ibsen och Alfred Lagerheim arbetade för en kompromisslösning, kommit så långt att man kunde enas om ett beslut. Särkonsuler för vardera landet skulle införas och deras förhållande till den gemensamme utrikesministern skulle regleras i likalydande lagar i båda länderna.

I enigheten låg som så ofta i politiken oenigheten. I Sverige tolkade man överenskommelsen så, att Norge nu för överskådlig framtid givit upp kravet på egen utrikesminister. Så förstod man emellertid inte situationen i Norge. Konsulsfrågan hade lösts genom att Norge fick rätt till egna konsuler, men därmed hade inget sagts om utrikesministerfrågan och Norge förbehöll sig rätten att aktualisera sitt krav också på egen utrikesminister när som helst.

I det läget gjorde den svenske statsministern E G Boström en avgörande politisk felbedömning när han vid ett besök i Kristiania formulerade det svenska förslaget till likalydande lag som ett diktat som i sin utformning andades svensk överhöghet. Boströms s k lydrikespunkter blockerade effektivt samarbetspolitiken som intill dess haft betydande styrka i såväl Sverige som Norge. Samarbetspolitiken i Norge hade sedan 1890-talets andra hälft som nämnts haft kampen mot arbetarrörelsen som ett yttersta mål. Först

skulle man i samförstånd med Sverige hitta en långsiktig lösning på unionskonflikten. Därefter kunde man i Norge utan andra störande faktorer ta sig an arbetarrörelsen. Detta var t ex budskapet ännu 1903 när Samlingspartiet vann valet. För ledande politiker i Venstre med stöd också inom Høyre gällde emellertid efter Boströms besök i Kristiania endast en linje: unionskonflikten måste ur världen genom upplösning för att borgerligheten skulle få kraft och koncentration att möta arbetarrörelsen.

Fram till Boströms besök i Kristiania i november 1904 och den norska regeringskrisen i februari 1905, då Francis Hagerups och Sigurd Ibsens långa laglinje med sikte på någon form av uppgörelse med Sverige ersattes av Christian Michelsens aktionslinje, var situationen mer öppen vad gällde unionens framtid än vad man i efterhant bedömt den. Det brobyggande mittfältet var förvisso smalare, men det existerade inte desto mindre som en överlappande tendens i konkurrens med de strömningar som drog isär. Först Boströms politiska felbedömning av den norska opinionen födde Michelsens handlingspolitik. Först då försvann inflytelserika norska samförståndspolitiker som Francis Hagerup och Sigurd Ibsen från scenen.

Helge Danielsen understryker i sin doktorsavhandling nyanserna i den nationella retoriken när han jämför nationsuppfattningarna i norska och svenska höger rörelser 1885–1905 (Danielsen 2004). Han urskiljer där tre olika grupperingar: norsk höger, svensk nationalkonservatism kring första kammarens majoritetsparti samt en löst sammansatt moderatkonserverativ fraktion kring första kammarens minoritetsparti. Där fanns flera gemensamma drag, men också tydliga skillnader och motsättningar. Alla tre såg nationen historiskt som en kontinuitet legitimerad genom referenser till dess ålder. Den egna norska eller svenska nationen var såväl ram som mål. De svenska nationalkonservativa såg nationen som en organism, där den etniska tillhörigheten betonades. På den punkten kom den svenska ultrahögern nära den norska ultravänstern med Ernst Sars som chefsideolog. Den norska högern och de svenska moderatkonserverativa såg inte på samma sätt nationen som utvecklingens drivkraft och mål utan som en del i en större europeisk civilisationsutveckling, varvid det för de svenska moderatkonserverativa handlade om en västeuropeisk mission mot Ryssland, det vill säga nationalliberalernas argument från 1850-talet, där överlappningar också fanns till ultrahögern. I Norge upphävde högern till skillnad från Venstre det organiska sambandet till medeltiden och koncentrerade sig på den norska stats- och samhällsutvecklingen efter 1814 i föreningen med Sverige. Man opererade lik-

som de svenska moderatkonserverna med ett övernationellt civilisations- och moderniseringsbegrepp till skillnad från de svenska nationalkonserverna och norska Venstres (läs Sars') biologistiskt organiska och holistiskt kollektivistiska synsätt.

Till denna analys kan ett par observationer fogas. Om den norska moderatkonserverna orienterade sig mot kungen och Sverige så orienterade sig svensk konservatism sedan Krimkriget dagar mot Finland och tanken på ett uppdrag i öster för att rädda ett gemensamt förflutet. Det vill säga under Krimkriget dagar kallades denna utrikespolitiskt aktivistiska strömning nationalliberal. De konserverna med namn som Jakob August von Hartmansdorff understödde då snarast Carl Johans försiktiga konsilianspolitik mot Ryssland. Den nationalliberala aktivistiska Finlandsorienteringen togs under 1890-talet efter protektionismens seger över av den storsvenska ultrakonservativa politiken (Elvander 1961 för denna kontinuitetslinje). Samtidigt fanns en moderatkonserverna minoritetsgruppering med Hugo Tamm som ledande namn mot unionstidens slut. Den grupperingen var snarast orienterad mot frihandel och varnade för aktivism inom utrikespolitiken. Den kom den norska högern nära. Ett annat namn bland de moderat-konserverna opinionsbildarna var Harald Hjärne. Denna riktning hade med sin positiva moderniseringssyn inte mycket kontinuitet till 1850-talets konservatism med von Hartmansdorff, vilken var närmast antimodernistisk.

Sammantaget kom de svenska ultrakonservativa med sitt protektionistiska språk från mitten av 1880-talet nära den samtida tyska retoriken kring tullar, järn och råg i Otto von Bismarcks kulturkamp mot katolicism och socialism och därefter Wilhelm II:s maktpolitik. Det var en annan tysk referenspunkt än den till vilken Francis Hagerup orienterade sig i sitt rättsvetenskapliga tänkande, mer vulgär och mindre akademiskt sofistikerad. Storsvenskarnas orientering hämtade också historisk näring ur tidigare årtiondens Finlandsaktivism liksom den alltjämt florerande ryssfobin. Men två avgörande skillnader till den tyska modellen fanns: Sverige var en småstat. Vapenskramlet verkade hotfullt på Norge och frågan om krig mellan unionsländerna hörde till det möjliga. Men det fanns knappast förutsättningar för att det svenska maktspråket skulle destabilisera Europa. Därtill var den tyska politiska ledningen alltför mycket på sin vakt och var noga med att stödet till de svenska ultrakonservativa gällde ord, men inte mer. (Se dock det kontrafaktiska avsnittet nedan.) Vidare var den svenska arbetarrörelsen annorlunda än den tyska, inbäddad i en småfolks- och folkrörelsekoalition som ledde till

andra och mindre polariserade kommunikationsytor i den svenska (liksom den norska) sociala konflikten. Dessa kommunikationsytor befrämjade de reformkonservativa tendenserna och tillnyktringen efter 1905.

Kontrafaktiska perspektiv

Utvecklingen under 1890-talet och dess historiska bakgrund kan ses på olika sätt. Ett vanligt analysmönster bland historiker är att bilda orsakskedjor. En typisk sådan har vad gäller unionen Sverige-Norge varit att ståhållarstriden på sikt ledde till statsrådsfrågan och riksrätten som ledde till konsulatfrågan som ledde till utrikesministerfrågan som ledde till flaggfrågan och tillbaka till den dödande konsulatfrågan. I denna kedja fanns avtryckaren i Norge och unionens öde var tidigt beseglat. En alternativ och mycket mindre vanlig orsakskedja skulle förlägga avtryckaren till Sverige och protektionisternas seger 1888 som väckte konsulatfrågan som ledde till utrikesminister- och flaggfrågorna. Länkarna i kedjan gick från intressepolitik till symbolfrågor, vilka till slut sprängde unionen.

Av dessa båda kedjor verkar den andra mycket rimligare, men problemet är själva synsättet med orsakskedjor och distinktionen mellan realpolitik och symbolpolitik. Eftersom ständigt nya faktorer tillkommer är varje situation ständigt ny och det går i historiska analyser inte att tala om rena orsaker som kan isoleras likt länkarna i en kedja. Ett rimligare perspektiv, som också tillämpas i boken *Union och demokrati* (Stråth 2005), är att i stället för orsakslänkar urskilja problemlösningssituationer, där varje situation präglas av nya erfarenheter som ger anledning till nya frågeställningar. Varje problemlösning bär i sig på fröet till nya ofta oförutsedda problem. Med ändrade frågeställningar ändras debattramen. Erfarenheterna omsätts ständigt i nya framtidshorisonter och nya politiska handlingar inför ständigt nya utmaningar. Problemet med sådana situationer är att varje problemlösare har sina specifika erfarenheter och sina därav härledda framtidsperspektiv. Osäkerheten om andras, ja, även om egna, framtidsbedömningar är stor. En överordnad kraft med förmåga att samordna framtidsperspektiven och det politiska handlandet saknas ofta, men just ambitionen att utveckla sådan samordning är mycket av politikens drivkraft.

Problemlösningssituationer med särskilt stor brist på samordning och tydliga förenliga framtidsperspektiv upplevs som kaotiska och kan beskrivas

som kriser. Ordet kris kommer från grekiskans *krinein*, att sikta, skilja åt, att avgöra, att döma, vilket ger en betydelse i riktning mot särskiljande, diskriminering, avgörande. Det var så den antike grekiske historikern Thukydidens använde det i sina redogörelser för det peloponnesiska kriget och slagen till lands och sjöss vilka hade lett till krisen i den stora konflikten mellan grekerna och perserna. På samma sätt talade den antike grekiske läkaren Hippokratros om krisen som inträffar i sjukdomstillstånd i just det avgörande moment då sjukdomen antingen kan öka i intensitet eller avklinga. I Thukydidens skildring av pesten i Aten berättar han hur krisen för de drabbade inträffar efter sju till nio dagar. Från kris i denna livsavgörande betydelse med vitt skilda framtidsperspektiv tog samhällsfilosofer som Rousseau och Paine mer än tusen år senare över begreppet och beskrev kris som en befriande upplösare av den gamla ordningen. Härifrån var steget inte långt till Karl Marx' kristeori, när han beskrev de ekonomiska depressioner som inträffat sedan 1825 som kriser, vilka utgjorde en oundviklig och till slut dödlig mekanism inbyggd i det kapitalistiska systemet. Från Marx utvecklades begreppet av neoklassiska ekonomer som såg kris som en tillfällig obalans i ett naturligt jämviktstillstånd, där utgången av varje kris var i princip given, som hos Marx fast motsatt, nämligen jämviktens återskapande (Starn 1971; Marx 1867 kap. 7–9). Med de neoklassiska ekonomernas användning av krisbegreppet hade det helt förlorat sin betydelse av öppenhet mot framtiden. Denna öppenhet återställdes av Reinhart Koselleck i hans banbrytande doktorsavhandling *Kritik und Krise* 1954. Historien sedan upplysningen, den moderna epoken, kännetecknas av samhällskritik, som leder till kris och mer eller mindre lyckade försök att svara på kritiken, men ingen utgång är given. Framtiden är öppen (Koselleck 1992 [1954]. Jfr Koselleck 1995 [1979]).

Denna kosellecksk-grekiska betydelse av krisbegreppet är väl ägnad att beskriva tillståndet i unionen under 1890-talet och fram till dess upplösning. Det handlade om en serie av återkommande kriser. Öppenheten kring utgången var varje gång för handen och alternativa utvecklingar till dem som i efterhand kan fastställas fanns hela tiden. Ännu vårvintern 1905 fanns alternativa handlingsorienteringar till Michelsens linje. 1890-talet gick från kris till kris, men inget var därmed sagt om framtiden. Krisen 1895 är en god illustration. Den gav erfarenheter som pekade i vitt skilda riktningar för framtiden: krig som ett tidigare otänkbart handlingsalternativ, men nu i varje fall möjligt att åter tänka, eller besinning och framtida återhållsamhet med

vapenskramlet, därför att man sett hur nära man varit. Tanken framförs ibland att kriser läker och att man går stärkt ur dem. Unionens historia visar att det inte ligger något prognosvärde i krisbegreppet och att det bör relateras till den grekiska ursprungsbetydelsen. Faktiskt kommer det tillämpat på 1890-talets unionshistoria nära ett annat grekiskt begrepp från den klassiska tiden, *kairos*, det begrepp som i sin ursprungliga mening på en gång betydde tid och (o)väder, likt engelskans *time* och *tempest* eller *temps* och *tempête* på franska, och som syftar på en mycket förtätad och ödesmättad situation då alla krafter samlas och allt kan vinnas eller förloras. Här tänker man på Boströms ödesdigra lydrikesdiktat i Kristiania i november 1904 eller på mötet mellan Christian Michelsen och Christian Lundeberg den 15 september 1905, till exempel. Michelsen hade i syfte att ena hemmaopinionen utlöst en partiell mobilisering vilket väckte starka krav i Sverige på mobilisering. Avsikten med den norska delmobiliseringen var inte klar. Här fanns ett läge där opinionstryck för nationell ära i såväl Sverige som Norge lätt hade kunnat driva situationen ur ledarnas händer. I stället för att förlora greppet tog de emellertid i ett möte mellan fyra ögon tag i situationen och skapade ett genombrott i Karlstadsförhandlingarna. Andra exempel är 7 juni och den svenska reaktionen härpå. Michelsen flyttade då fram de norska positionerna så långt det någonsin gick och kunde inte göra något annat än att invänta det svenska svaret. Michelsens seger och Hagerups nederlag i regeringen och stortinget i februari och Michelsens möte med kronprinsen i mars 1905 är andra exempel. Vid sitt besök i Kristiania i samband med den norska regeringskrisen i februari-mars 1905 träffade kronprins Gustaf den nye norske statsministern i enrum. I den mån han fram till dess levt på illusionen att kungamakten med hjälp av vetorätten åtminstone tills vidare levde i en sorts pattsituation med Norges regering och storting i konsulatsfrågan, fick han nu genom Michelsens teckning av scenariot för den närmaste framtiden fullkomligt klart för sig att man snabbt var på väg mot schack matt. Kronprinsen som 1895 varit för krig mot Norge tog starkt intryck av mötet och drev från nu en linje för snabb och fredlig avveckling av unionen.

Avgörandet den 15 september 1905 var uppbyggt av över två decennier av kriser, vilka var och en innehöll *kairosituationer*, där besluten inte nödvändigtvis måste ha gått i den riktning de gjorde. 1884 och 1895 är årtal i sammanhanget. Mindre ödesmättade men på sikt viktigare avgöranden var tummen ned för tullkommissionsförslaget 1859 och unionskommittéförslaget 1867, vilka båda innehöll uppmaningen *take it or leave it*. Om de försla-

gen hade omsatts hade mycket kunnat se annorlunda ut. Hur hade den norska politiken påverkats om inte svenska politiker utnyttjat Carl XV:s norska ståthållarlöfte till att komma åt kungen konstitutionellt? (Stråth 2005:217-222) Hur hade situationen sett ut om det förlorade tillfället 1867 hade tagits tillvara när det återkom 1898 i form av Oscar Alins "likaberättigandekrav" i unionskommittén på ett gemensamt unionsparlament som motvikt till särskilda konsulter (Stråth 2005:379-383)? Politiska opinioner tenderar att bedöma stundens maktsituation som evig. Alin utgick från en svensk konservativ majoritet i ett unionsparlament, men hur hade inte hans tankar i det avseendet måst revideras på några års sikt? Vilka spännande partikonstellationer och vågmästarroller hade inte kunnat utvecklas, som förstärkt den unionella dimensionen, varvid unionsdebatten i ett och samma forum hade haft till effekt att själva striden kittat samman.

Med dessa reflektioner tangerar vi de i inledningsvis berörda kontrafaktiska frågeställningarna. Vad hade hänt om inte...? Frågorna är i sig omöjliga att besvara, men de är inte desto mindre nyttiga för att öppna ögonen för alternativen i historien och för att undvika ett synsätt där allt hände därför att det måste hända, att utvecklingen är fastlänkad vid en ödesbunden orsakskedja. Øystein Sørensen har utvecklat det kontrafaktiska perspektivet och bland annat reflekterat över unionen mellan Norge och Sverige (Sørensen 2004 och 2005). Han bygger sina scenarier kring händelserna 1814 och 1905.

Vad gäller unionens grundande leker Sørensen med tanken att Carl Johan dött för en kula på slagfältet i det norska fälttåget sommaren 1814 eller att Carl Augusts bror, den yngre augustenborgaren Frederik Christian i stället för Bernadotten valts till svensk tronföljare. Frederik Christian hade starka förespråkare sedan brodern dött i hästsadeln. Han hade knappast haft Carl Johans fantasi utan riktat in den politiska energin på att återerövra Finland, om han nu förmått utveckla så mycket energi som erfordrats för att tänka sådana tankar. Perspektivet öppnar sig att Sverige gått in i Napoleonkriget på Frankrikes och Danmarks sida. Då hade det knappast blivit någon union alls.

En annan alternativ handlingslinje vid unionens början vore att Carl Johan konsekventare valt den hårdare linjen understödd med militärmakt. Vad hade den norska reaktionen blivit? Underkastelse eller gerillakrig? Eller rentav en förstärkt position för unionsanhängarna på Eidsvoll uppbyggd kring kritik av dansktiden? Nikolaus Wergelands skrift 1816 om Danmarks

förbrytelser kunde därmed ha blivit ett samlande dokument för en svenskvänlig hållning.

Vad gäller 1905 bygger Sørensen två alternativa scenarier. Det ena är krig. Om det trots allt hade brutit ut, och argumenten för att detta inte är en orealistisk tanke är goda, uppstår frågan om det hade blivit kort eller långt. I det förra fallet: vad hade Sverige gjort med ett besegrat Norge? I ett långt krig med norskt partisanmotstånd: hur hade detta påverkat den starkt utvecklade norska nationalkänslan på sikt? Och den svenska nationella sammanhållningen? Hade utvecklingen blivit irländsk? Hur hade stormakterna agerat? Hade de intervenerat och på vems sida? De gjorde sommaren 1905 förvisso vad de kunde för att inte låta krisen mellan Frankrike, England och Tyskland i Marockofrågan sprida sig till Östersjöområdet, men hade de inte misslyckats därvidlag om krig utbrutit mellan Sverige och Norge och hade de då inte känt sig tvungna att positionera sig? Här kunde man i tillägg till Sørensens frågor ställa den provocerande frågan om 1914 i så fall rentav kunde ha kommit 1905 med ett annat, mindre våldsamt förlopp som följd, kanske att skyttegravarna på västfronten hade undvikits, ty massdödandetekniken med kul-sprutor var ännu inte så utvecklad som tio år senare.

Den andra och lustigare skissen av Sørensen utgår från att unionen 1905 alls inte upplöstes. Goda skäl fanns faktiskt för en sådan utveckling. De mest rabiata Norgeätaarna i Sverige var antingen döda eller politiskt marginaliserade. Oscar Alin var till exempel död sedan fem år och Ludvig Douglas var som landshövding i Östergötland och godsägare på Stjärnorp inte längre så inflytelserik som han en gång varit. Rudolf Kjellén hade alltmer börjat leta efter en politik för nationell samling och närmat sig Pontus Fahlbecks och Harald Hjärnes hållning i unionsgrälet. Vad Erik Rudeng betecknat som indiansommaren 1903–1904 och nobelpriset till Bjørnson 1903 pekade mot försoning (Rudeng 1994; Stråth 2005:432–439). Förhandlingarna på högsta regeringshåll om en lösning på konsulatfrågan hade vårvintern 1904 mynnat ut i förslaget till likalydande lagar, varvid Norge formulerade sin text i maj. Sverige övervägde svaret noga under hela sommaren. Svaret kom med Boströms lydrikespunkter i Kristiania i november, vilka utlöste ett ramaskri. Det hade inte varit orimligt att tänka sig ett storstilat tillmötesgående svenskt svar. Varför svarade just Boström så bryskt som han gjorde? (Stråth 2005:410–415) Han var ju annars som statsminister alltid den politiske rörmokaren som sökte laga och hålla ihop, som med sitt kommitté- och utredningsväsende sökte åstadkomma breda kompromisser, riksbyggaren... Tänk om besöket hade bli-

vit skildrat som Boströms brodershand... Boström hade i Norge fått nimbusen som en stor statsman. Norge hade fått sina konsulter och utrikesministerfrågan hade lagts på is. Hagerups och Ibsens politik hade bekräftats i valen 1906 och en diskussion av institutionella reformer hade kunnat föras lugnare och mer sansat... Tänk om Boström rentav hade ställt sig bakom utrikesministrarna Carl Lewenhaupts och Alfred Lagerheims konkreta planer på en gemensam svensk eller norsk utrikesminister och generöst erbjudit att den förste innehavaren skulle vara en norrman och att man efter tio års försöksverksamhet förbehållslöst skulle utvärdera erfarenheterna, varvid frågan om separata utrikesministrar åter skulle kunna aktualiseras. Då hade man varit framme i en tid när första världskriget hade brutit ut och det unionella samarbetet hade snarast förstärkts än mer.

I Sverige hade den nya reform- och moderniseringskonservatismen, som ju nu följde med upplösningen, blivit en utgångspunkt för unionell i stället för inre svensk konsolidering. Norsk vattenkraftsutbyggnad med Wallenbergs pengar och framväxten av liknande industriella utvecklingsblock i Norge och i Sverige hade förstärkt den ekonomiska integrationen i unionen. En samlad höger i mitten hade mött arbetarrörelsen som följdenligt tvingats utveckla en unionell strategi. Michelsens norska strategi hade blivit unionens. Frederik Stangs, Georg Sibberns, Louis De Geers och Johan August Gripenstedts brobyggartid hade återskapats i en ny och mer dynamisk industriell kontext... Tänk om...

Goda skäl för en svensk tillmötesgående och konsilient politik 1904 fanns i den ryssfobi som hämtade näring ur den faktiska utvecklingen i Finland, där tsarriket förstärkte sina positioner. Den svenska militärens tolkning av det finska järnvägsbygget, fel som den var, ledde ju till militärt samarbete kring försvaret av Nordkalotten (Stråth 2005:139-146, 440-449). Den svenska militärledningen var uppenbarligen intresserad av en unionell avspänning just mot bakgrund av den ryska hotbilden, som delvis, men bara delvis förändrades först ett år senare med de ryska motgångarna i kriget mot Japan. En alternativ politik 1904 hade på sikt och senast 1914 lett till ett försvarspolitiskt tätare samarbete inom unionen.

Sammantaget kunde en Boströms brodershand ha lett till att försvar och marknad hade ökat den unionella integrationen under åren efter 1905. I ett rikt unionellt politiskt liv hade tyngdpunkten legat kring moderatliberala och moderatkonservativa moderniserare allt kraftfullare utmanade i den sociala frågan av en samlad unionell arbetarrörelse. Arne Garborg i Norge

och den unge Adrian Molin i Sverige hade berikat kören. Som politiska randfigurer hade de uttryckt ännu kvardröjande heta nationalistiska känslor i båda länderna, men med sina extrema budskap hade de snarast legitimerat mittenpolitiken och sökandet efter kompromisser med arbetarrörelsen.

Ett av Carl Johans mål med skapelsen, i vart fall tidvis, var *la fusion de deux peuples*. Det torde stå klar att han aldrig lyckades åstadkomma en sammansmältning, men hur olika eller lika var egentligen Sverige och Norge i kulturella termer? Var de alltför olika för att kunna fungera ihop i en politisk gemenskap? Eller var de trots allt relativt lika, så lika att problemet med sammanhållningen inte låg där, utan att upplösningen måste relateras till specifika politiska problem som till slut blev övermäktiga?

Utgångspunkt för en diskussion i den frågan kan tas i ett tal som Yngvar Nielsen höll i oktober 1886 i Studentersamfundet i Kristiania. Temat var: ”Er der i Norge et Folk eller to Folk, en kultur eller to kulturer?” Bakgrunden var det allt vanligare argumentet vid den tiden inom ramen för den norska språkstriden, att det i Norge inte fanns bara ett folk utan två, vars väsensskilnader begrundades etnografiskt. Det ena folket var det härskande, det andra det underkastade. Nielsen stod som historiker i skuggan av Ernst Sars och fick därför nöja sig med en professur i geografi. Från sitt monarkistiska Høyreperspektiv manade han till nationell samling och förkastade läran om de två folken, där det ena var mer autentiskt och uppbyggt av en genuin bondekultur och det andra präglad av främmande europeisk civilisationspåverkan. Nielsen förnekade tanken att bondekulturen kunde härledas ur medeltiden. Den tiden var för alltid borta och barriären utgjordes av 1500- och 1600-talens bondeförtryck. Den moderna tidens sociala upplösning och råhet kapade banden till medeltiden. Medeltiden var inte den grund på vilken det norska folket kunde återskapas. 1800-talets norska bönder var i sina seder och folkdräkter lika mycket speglingar av en europeisk civilisation som ämbetsmännen. Bondekulturen representerade inte den urgamla norska kultur som det hävdades. Historien visade att det norska bondeståndet efter 1550 hade mottagit betydande influenser utifrån. Det som kallades urnationellt var i själva verket till en stor del inget annat än en nationell tillägnan av en europeisk kultur. Att hävda att eliten i Norge var av främmande, dvs danskt ursprung var också omöjligt. Där fanns förvisso invandrade familjer representerade, men tittade man på norska ämbetsmänna- och borgarfamiljer så visade det sig att det stora flertalet var av norskt ursprung. Således var familjen Stang genuint norsk. Förvisso var familjen Sverdrup till ursprunget

lika dansk som Estrup, men de tillhörde undantagen. Den utländska invandringen bland de styrande eliterna var mycket större både till Danmark och Sverige, och där hade invandringen utan problem absorberats i en nationell integration. Så varför skulle det vara ett problem i Norge med mycket färre utländska inslag? Och vad var utländskt och vad var norskt? Alltsammans var hur som helst bara en reflektion av en mer allmän europeisk civilisation.³

Nielsen utvecklade tankar som historikerkollegan P.A. Munch varit inne på några årtionden tidigare med sin betoning av den norska kulturens ”inbäddning” i en pangermansk eller europeisk civilisation och med sin distinktion mellan nation och civilisation. Den konservativa historikern fördebådade också vad Venstreideologen Bjørnstjerne Bjørnson skulle uttrycka strax efteråt med en kulmination i riksmåls-saken 1899 (Sørensen 2001:252-265). Diktaren förnekade med emfas att Norge skulle utgöra två kulturer. Den akademiskt marginaliserade Yngvar Nielsen stod alltså mitt i en tämligen bred gruppering som förnekade den inre norska tvåkultursteorin och såg den norska kulturen som en reflektion av en vidare europeisk kultur. Det kunde vara att den lägre klassen behandlats illa av den övre i socialt avseende och detta måste man ändra på, men i princip fanns en fruktbar och dynamisk växelverkan, ett samspel mellan elit och folk, mellan centrum och periferi, och detta var vad man borde ta fasta på, enligt Nielsen.

Nielsens argument har setts som en rent norsk fråga, men som princip skulle den kunna riktas också mot unionen. Var det så att man kan tala om en överlägsen och mäktig elitkultur representerad av Sverige och en förtryckt men genuint folklig kultur representerad av Norge? Eller handlar det om ett mer komplext mönster där det svensk-norska förvisso kännetecknas av stora sociala skillnader, som emellertid inte är begränsade till det ena landet, liksom av en allmän reflektion av en europeisk kultur, som inte heller är begränsad till det ena, det vill säga det andra landet? Hur tydliga var gränserna mellan det norska och det svenska? I vad mån överskreds kulturella gränser mellan de två länderna av gemensamma mönster och i vad mån relativiserades kulturella gränser mellan de två länderna av inre gränser i vart och ett av dem?

Frågan om Norge och Sverige som en eller två kulturer är analog med dagens fråga om Europa och dess delar. Hur stor är skillnaderna mellan delarna och i vad mån kan delarna ses som en enhet?

1800-talets union hade nationalism som en dominerande dimension. Nationalism som handlingsorienterande ideologi opererar gärna med skarpa

avgränsningar mellan Oss och Dem och förtränger de kontakter och samförstånd som skapas tvärs över de etablerade nationsgränserna. När här talas om kultur så är det ett begrepp som inte är så statiskt och fastlåst som den nationalistiska retoriken gärna gör det till. Eller för den delen den norska debatten kring sekelskiftet 1900. En kultur är dynamisk, gränsöverskridande, överlappande och sammanflätad med andra kulturer. Det är svårt att se var den ena upphör och den andra börjar. Gränserna varierar från fråga till fråga, från område till område. Det är klart att i situationer av politisk polarisering, konflikt och krig tenderar de politiska, sociala och ekonomiska gränserna att sammanfalla och förstärka varandra, men dessa gränser kan lika gärna gå inom som mellan nationer eller mellan grupper av länder. Gränserna beror också på jämförelsepunkten. Inom Sverige kan skillnaden mellan Stockholm och Göteborg och i Norge mellan Oslo och Bergen upplevas som betydande om ramen är nationell. Skillnaderna mellan Sverige och Norge upplevs större om jämförelsen gäller inom Skandinavien än inom Europa och så vidare.

Kulturbegreppet skall också preciseras ur en annan synpunkt. Kultur ses ofta som sekundärt i förhållande till ”hårda” områden som politiska och ekonomiska strukturer. Kultur bygger i ett sådant synsätt på mjukdata som religion och konst. Ett alternativt synsätt, vilket används här, är att utgå från att människan, såsom filosofen Charles Taylor framhållit, är ”*a self-interpreting animal*”, som organiserar sitt sociala liv genom att ge mening till handlande och institutioner (Taylor 1985). Det är just denna självreflektion och skapande av mening med språk och symboler som är kultur. Kultur omfattar alltså politik och ekonomi lika mycket som religion, vetenskap och konst, vilket allt byggs upp av olika slags tolkningsramar som kan förstärka varandra eller vara alternativa. En kultur är inte naturgiven eller av historien bunden till att följa en viss utvecklingsbana utan under ständigt omskapande. En kultur är inte en enhet eller en social gruppering utan tematisering och tolkning av samhälleliga relationer.

Den fråga som det här alltså handlar om är, huruvida tolkningsramarna inom politik, ekonomi och företagsledning, religion och vetenskap låg så nära varandra på den skandinaviska halvön under 1800-talet att det egentligen handlade om en och samma tolkningsram, må vara med inre variationer, vilka inte nödvändigtvis måste följa nationsgränserna, *eller* om de var så avgränsade från varandra att man måste se dem som två olika. Bestod de förenade rikena av en eller två kulturer? Vad skilde tolkningarna av politik, ekonomi, religion och vetenskap åt och vad förenade Sverige och Norge? Eller

med andra ord: Hur fastgjuten var fiktionen av två nationer och gränserna mellan dem? Den tes jag driver i boken *Union och demokrati* är att Sverige och Norge blev två kulturer. Men de var inte nödvändigtvis från början förutbestämda som två kulturer.

Teleologin och politiken: en konklusion

I en tid som i viktiga avseenden tycks kännetecknas av politikens abdikation har jag i artikeln (och än mer i *Union och demokrati* på vilken artikeln bygger) utvecklat ett perspektiv som fokuserar på politikens skapande möjligheter – och tillkortakommanden. Artikeln – och boken — är ett argument för politikens återkomst i teoretiseringen om samhället. Att se Ekonomin (som den nyliberala retoriken vill), Historien, Nationen eller Kulturen (som teleologerna vill) som naturkrafter vilka leder utvecklingen mot sina utstakade mål kan, lika lite som den hegelska Försynen, vara den grund på vilken dagens samhällen kan analyseras och framtiden byggas. Den öppenhet och de handlingsalternativ vi upplever i nuet inför framtiden var också det förflutnas villkor. Slutsatsen innebär en förskjutning av ansvaret från anonyma naturkrafter till identifierbara politiska krafter, ett ansvar som gäller för såväl framgång som tillkortakommanden för såväl historien som nuet.

Noter

1. Artikeln bygger på Bo Stråth, *Union och demokrati, De Förenade rikena Sverige och Norge 1814–1905*. Nora: Nya Doxa 2005. I norsk översättning som *Union og demokrati. Dei sameinte rika Sverige-Noreg 1814–1905*. Oslo: Pax 2005. För vidare referenser hänvisas dit. Jag är tacksam för synpunkter från två för mig okända expertgranskare av manuskriptet till denna artikel.
2. ”Le temps sera le reste, car tu ne dois jamais oublier ce grand objet, la fusion des deux peuples avec la même représentation, les mêmes finances...” Brev från kung Carl XIV Johan till kronprins Oscar 22 juli 1821. BFA Carl Johans arkiv vol 65. Cf Berg 2001 s. 16.
3. Yngvar Nielsen, ”Er der i Norge et Folk eller to Folk, en Kultur eller to Kulturer?” Inledningsanförande i Studentersamfundet den 16 okt. 1886 återgivet i *Morgenbladet* den 21 okt. 1886.

Litteratur

- Danielsen, Helge (2004) *"Fædrelandssind" og "fosterländskhet". Nasjonsoppfatninger i de norske og svenske høyrebevegelsene 1885–1905*. Oslo: Universitetet i Oslo det historisk-filosofiske fakultets avhandlingsserie nr. 181
- Elvander, Nils (1961) "Från liberal skandinavism till konservativ nationalism i Sverige" i: *Scandia* Bd 27
- Koselleck, Reinhart, *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*. Frankfurt/Main: Suhrkamp 7 uppl. 1992 [1954]
- Koselleck, Reinhart (1995 [1979]) *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt/Main: Suhrkamp 3 uppl.
- Marx, Karl (1867) *Das Kapital* Bd 1 Hamburg
- Nilsson, Göran B. (2001) *André Oscar Wallenberg (1816–1886). Grundaren*. Stockholm: Carlsson
- Nilsson, Göran B. (2003) "Harmony Liberalism in Sweden" i: A. Teichova och H. Matis (red.), *Nation, State and the Economy in History*. Cambridge: Cambridge U.P. I svensk översättning i Göran B. Nilsson, *Djupast sett. Tolv tankeväckande essäer*. Stockholm: Carlsson
- Erik Rudeng (1994) "En statsmann i reserve" i: *Nytt norsk tidsskrift* sid 266-280
- Seip, Jens Arup (1963) *Fra embedsmannastat til ettpartistat og andre essays*. Oslo: Universitetsforlaget
- Sejersted, Francis (2001 [1984]) *Demokrati og rettsstat*. Oslo: Pax
- Slagstad, Rune (1998) *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax
- Starn, Randolph (1971) "Historians and 'Crisis'" i: *Past and Present* Vol. 0 Issue 52, s. 3–22
- Stråth, Bo (2005) *Union och demokrati, De Förenade rikena Sverige och Norge 1814–1905*. Nora: Nya Doxa 2005. I norsk översättning som *Union og demokrati. Dei sameinte rika Sverige-Noreg 1814–1905*. Oslo: Pax
- Sørensen, Øystein (2001) *Kampen om Norges sjel 1770–1905. Norsk idéhistorie Bd III*. Oslo: Aschehoug
- Sørensen, Øystein (2005) "Kontrafaktiska scenarier" i: Torbjörn Nilsson och Øystein Sørensen, *1905 – unionsupplösningens år. Nya perspektiv på ett svensk-norskt drama*. Stockholm: Carlsson . På norska *1905 – Nye perspektiver*
- Sørensen, Øystein (2004) *Historien om det som ikke skjedde – kontrafaktisk historieskrivning som vitenskap og skjønnlitteratur*. Oslo: Aschehoug

Taylor, Charles (1985) *Human Agency and Language*, Cambridge: Cambridge University Press

Sammanfattning

Unionen mellan Sverige och Norge kom till 1814 som en följd av kunglig erövringspolitik i spåren av Napoleonkrigens europeiska turbulens och den upplöstes 1905 genom fredlig avveckling. Den fredliga avvecklingen efter förhandling kom till efter en situation som i Norge beskrevs som kunglig abdikation och i Sverige som en norsk statskupp. Det vilar hundra år efter 1905 något självklart över den fredliga avvecklingen, men mot bakgrund av samtidens så vitt skilda uppfattningar om hur och varför unionen störtade samman kan eftervärldens syn ifrågasättas. Den svenska historieforskningen har i mycket liten grad berört unionen, ungefär som vore den en skamfläck på en stolt nationshistoria och har därför förbigått den i en sorts bypass-operation. I den norska historieskrivningen har unionen uppmärksammats desto mer. Uppbrottet från unionen ses som bekräftelsen av den norska nationen i en historiesyn där 1905 låg förprogrammerat redan 1814. Många daterar rentav självständigheten till 1905 trots att det redan från 1814 handlade om en union mellan två självständiga riken. Bilden förmedlas av en teleologisk utveckling, en förutbestämd ödeshistoria. I det norska fallet blir det en *Sonderweg* bestämd av krafter utifrån, men med 17 maj (snarare än 14 januari) 1814 och 7 juni 1905 (liksom 8 maj 1945) som punkter på en väg som trots det yttre trycket i sista hand utstakades av den inneboende styrkan hos det norska folket. Det saknas ett samlat makrohistoriskt perspektiv, som inte teleologiskt söker skriva in 1905 i unionens tidigare historia, ett perspektiv, som försöker uppmärksamma öppenheten och alternativen i utvecklingen från 1814 i stället för att gå bakåt från 1905 och söka bekräftelse på att det som faktiskt hände också måste hända. Artikeln argumenterar för ett sådant perspektiv.